

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

I Yazı

Ceyhun Hacıbəyli (1891-1962) Şuşada anadan olmuş, gənc yaşlarından jurnalist və müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Sorbonna Universitetində ali təhsil alan Hacıbəyli Cümhuriyyət dövründə "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru və təsisçilərindən biri olmuşdur (1918-ci il, 15 sentyabr - 1919-cu il yanvar). 1919-cu ilin yanvarında Cümhuriyyət hökumətinin Versal Sülh Konfransında iştirak etmək üçün Fransaya göndərdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində o da, var idi. Həmin ilin sonunda Hacıbəylinin Parisdə "İlk Müsəlman Respublikası Azərbaycan" adlı əsəri işıq üzünə çıxmışdır. Cümhuriyyətin süqutundan sonra Azərbaycana dönə bilməyən Hacıbəyli bir müddət Parisdə (Fransa), yaşamış, burada fransız qəzet-jumalın ilə əməkdaşlıq etmiş, "Kavkaz" jurnalının fransız nəşrinin redaktoru olmuşdur.

1943-cü ildə Almaniya yaranmış Azərbaycan Milli Birlik Məclisinin idarə heyətinin apancı simalarından biri olan Hacıbəyli həmin təşkilatın Münhendə nəşr olunan "Azərbaycan" jurnalının (Azərbaycan türkcəsi və rusca) bir müddət (1952-1954) redaktoru olmuşdur. Eyni zamanda, o, "Azadlıq" radiosunun yaradıcılarından, SSRİ-ni Öyrənmə İnstitutunun fəal üzvlərindən olmuşdur.

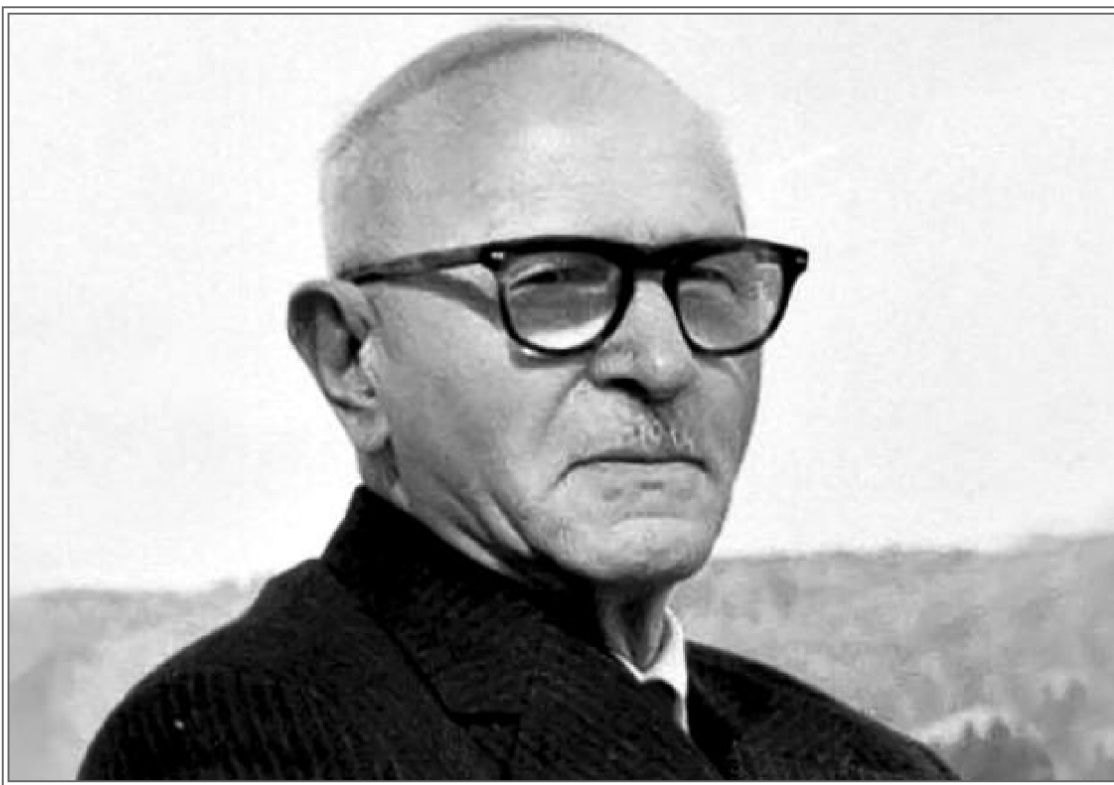
Hacıbəyli vəfatından üç gün əvvəl 1962-ci ilin 19 oktyabrında Azərbaycan Cümhuriyyətinin sonuncu daxili işlər naziri Mustafa Vekilovuna məktub ünvanlayaraq Azərbaycanın istiqlali üçün mühacirlərinin tək bayraq altında birləşmələrini və mübarizə aparmalarını arzulamışdır. Hər cür qruplaşmaya qarşı olduğunu bildiren Hacıbəyli dostuna vəsiyyət edirdi ki, mühacirləri bir yere toplamaq lazımdır. Bununla bağlı "Mücahid" jurnalının 1963-ci il nömrəsində H.Xəzərin "Ceyhun bəyin vəsiyyəti" adlı məqalə də dərc olunub.

Onun əsas əsərləri aşağıdakılardır: 1) "İlk Müsəlman Respublikası Azərbaycan"; 2) "Azərbaycan mətbuat tarixi"; 3) "İslam əleyhinə təbliğat və onun Azərbaycandakı metodları"; 4) "XIX əsrin əvvəllərinin Azərbaycan tarixçisi A.A.Bakxanov"; 5) "Qarabağ dialekti və folkloru (Qafqaz Azərbaycanı)" və b.

Onun dünyagörüşündə türkcülük/azərbaycançılıq və islamçılıq məsələləri mühüm yer tutmuşdur. Hacıbəylinin dünyagörüşündə başlıca yer tutan türkcülük/azərbaycançılıq ideyası üç mərhələdə - Cümhuriyyətdə, Cümhuriyyət və mühacirət dövründə öz əksini tapıb.

Onun Cümhuriyyətdəki dövründə "Kaspi", "İrşad", "Tərəqqi", "Proqres" və "Baku" qəzetlərində dərc olunan məqalələri diqqəti cəlb edir. Hacıbəyli "Kaspi" qəzetində dərc olunan "Həsən bəy Məlikovun xatirəsi" və "Yeddi il" adlı məqalələrində Həsən bəy Zərdabının timsalında Azərbaycan xalqının milli simasını ifadə etməyə çalışmışdır. "Həsən bəy Məlikovun xatirəsi" məqaləsində C.Hacıbəyli yazırdı ki, Zərdabi qarı-

Ceyhun Hacıbəylinin dünyagörüşündə milli maarifçilik və azərbaycançılıq

"Yeni təşkil etdiyimiz Azərbaycan dövlətini, başqa mədəni millətlər və Sülh Konfransına toplanmış dövlətlər rəsmi surətdə tanımaqla misyonumuzun üç ay sonunda bitəcəyini zənn edirdik. Parisə gələr-gəlməz yenə "Azərbaycan" adında fransızca olaraq aylıq bir bülleten nəşr edərək, Avropa ictimaiyyətini məmləkət və millətimizə dair türlü məlumat verərək aydınlaşdırırdıq. Bu bülleteni 11 nüsxə çıxara bildik. Gərək biz və gərəkçə vətəndə qalanlarımız üç ay müddətin uzanması sonucunda günləri çox uzun görürdük. Bilmirdik ki, bir çoxumuz gözəl vətənimizi bir daha görməyəcəyik"

rınlıqlar üzərinə əsl ziyalı kimi getmişdir. Hacıbəyli yazırdı: "Onun məramı, məqsədi o qədər möhtəşəm, əzəmətli idi ki, hər cür şəxsi inciklik başlanan missiyanı yarımqı qoya bilməzdi. Həsən bəy çörək qəder həyatı məsələlərdə belə öz şəxsi menafeyini ictimai maraqlara qurban verməyə özündə güc, qüdrət tapdı. Qəzadə ona qəti təklif edildi: ya xidməti Yekaterinoqradda - yəni Qafqazdan kənarda davam etdirməli, ya istefa verməli! Həsən bəy ikincini seçdi. Çünki mənsub olduğu xalqdan kənarda ona həyat yox idi".

C.Hacıbəyli məqaləsində Zərdabının nə şəxsiyyəti və tərcümeyi-halını, nə də Türk-Müsəlman cəmiyyətinin onun əməyini necə qiymətləndirməsini deyil, Azərbaycan xalqı üçün müqəddəs bir insan olmasından bəhs etmişdir. Hacıbəyli yazırdı: "Mərhum Həsən bəyin şəxsiyyəti və tərcümeyi-halına aid keyfiyyətlərdən danışmayacağıam; bütün həyatını doğma Vətənə və ölkəyə həsr edən adamın hansı vəziyyətdə bizi tərk etdiyindən, dünyasını dəyişdiyindən danışmayacağıam; müsəlman cəmiyyətinin bu insanın xatirəsinə və on-

dan sonra qalan ailəsinə təəccüb doğuran münasibətindən danışmayacağıam. Həsən bəyin xatirəsinə heç olmasa, adı qəbir daşı ilə əbədiləşdirmək fikrini dəfələrlə təkrarlayan ziyalıların nümayəndələrindən soruşmayacağıam ki, bəs fikirlərinizə, ideyalınıza nə oldu, niyə onlar söndü? Şəxsi məmnunluğun rehni ictimai səadətə görə mərhumun baxışlarında qalmamaq arzusu ilə bütün bu suallardan mən sükutla yan keçirəm. Həsən bəyin unudulmuş xatirəsində mən əksinə ucalığı, yüksəkliyi, təmiz Bibliya təzahürü görürəm ki, ondan bütün həyatını xalqına həsr edən, əvəzində nə sağlığında, nə də vəfatından sonra mükafat almıyan insan haqqında gözəl əfsanə yaratmaq olar. Elə bil ki, Həsən bəyin həyatı da, ölümü də cəmiyyət üçün qurbanlıq idi. Bu vəziyyətdə hansısa bir siir, müəmma var. Biz o xalqı ki, xan və müstəbidlərin zorakılığından

oqrafiyasını dərc etdilər, portretini verdilər - vəssalam".

Hacıbəyli hesab edirdi ki, xalq öz ziyalısına sahib çıxmalı və onu lazımcıca dəyərləndirməlidir. "Bütün hallarda, iş yerinə zəmanət verməkdə də, yere təqdim etməkdə də, vəzifədə yüksəlməkdə də Məlikovlar ailəsindən yan keçilir. Bunu izah etmək çox çətindir. Hər halda xalq xadiminin ailəsinə nəinki yardım göstərmir, əksinə, bu ailənin üzvləri sıxışdırılır, öz əməkləri hesabına yaşamağa maneçilik törədilir. Bunlar nəyə lazımdır? Nə məqsədlə edilir? Bəzilərinin bildiyi, lakin susduğu, bəzilərinin isə bilmədiyi bu vəziyyət xüsusi öyrənilməli, araşdırılmalıdır. Yoxsa, öz can yandırımızın, himayədarımızın xatirəsinə bu cür münasibət az-çox mədəni cəmiyyətdə hələ təsadüf olunmayan xüsusiyyətlərimizi üzə çıxara bilər. Hətta vəhşilər belə öz başçılarından məzarla-

etdirməsidir. O, bu əsərində "Azərbaycan" ideyasını geniş şəkildə açıqlayaraq dünya ictimaiyyətinə, o cümlədən Versal sülh konfransının iştirakçılarına çatdırmağa çalışmışdır. Burada başlıca məsələ Azərbaycanın müstəqillik yolunda atdığı addımlar, eyni zamanda ilk müsəlman və türk ölkəsi kimi respublika yolunu seçməsi idi.

C.Hacıbəyli Parisdə yaşadığı ilk illərdən bəcağı qəder Azərbaycan Milli İdeyasını özündə əks etdirən milli ruhlu məqalələr yazmışdır. Onların arasında Hacıbəylinin 1928-ci ildə "Azatlıq" jurnalında A.A.Bakxanov haqqında dərc etdiyi məqalələr, o cümlədən 1933-cü ildə "Azatlıq-revyu" jurnalında yayımlanan, bu gün də əhəmiyyətini itirməyən "Qarabağ azərbaycanlılarının dialekti" adlı elmi məqaləsi diqqəti cəlb edir. Onun mühacirət dövründə qələmə aldığı əsərləri arasında "Azərbaycan mətbuat tarixi" və "İslam əleyhinə təbliğat və onun Azərbaycandakı metodları" adlı iri həcmli tədqiqat əsərləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu onun göstəricisidir ki, C.Hacıbəyli mühacirətdə yaşadığı bütün dövrdə Azərbaycan milli ideyası amalından dönməmiş, son nəfəsinədək Sovet imperiyasına qarşı ideoloji mübarizə apararaq Azərbaycanın istiqlali uğrunda mücadilə vermişdir. O, 1950-ci illərdə F.Düdənginskiyə birlikdə Milli Birlik Məclisinin rəhbərlik etmiş, Azərbaycanın istiqlalına çalışmışdır. Düdənginski Hacıbəyli haqqında yazırdı: "sovetlər... bu gün Milli İstiqlal Hərəkatımızı idarə edən C.Hacıbəyliyə isə xalqımıza büsbütün unudulmağa qərar veriblər".

Milli Birlik Məclisinin əsas mətbu orqanı C.Hacıbəylinin və F.Düdənginskiyə birlikdə Milli Birlik Məclisinin redaktoru olduğu 1950-ci illərdə Almaniyada-Münhendə yayımlanan "Azərbaycan" jurnalı idi. Bu jurnalın əsas məqsədi SSRİ imperiyasına qarşı təbliğat işləri aparmaq, kommunist ideologiyasının zərərli ideologiya kimi gec-tez məhvə məhkum olmasını göstərməklə yanaşı, Azərbaycan milli ideyasını yaşatmaq idi. Bunu, C.Hacıbəylinin "Azərbaycan" jurnalında yazdığı məqalələrdən - "Azərbaycan davam edir", "Visbadendən - Ştamberqə", "Şamaxı məhkəməsi", "Koordinasyon Mərkəzi", "İkinci mərhələ", "Hürri Dünya türk xalqlarını sovetlərin zülmündən qurtarmalı", "Bir millətin namusu" və başqalardan da görmək olar.

Münhendə nəşr olunan "Azərbaycan" jurnalının ilk sayında C.Hacıbəyli "Azərbaycan davam edir" (1951-ci il, N1) baş məqaləsində yazırdı ki, bundan 32 il əvvəl idarə etdiyi milli "Azərbaycan" qəzetini qardaşı Üzeyir Hacıbəyliyə həvalə edərək, yeni bir vəzifə ilə Avropaya gəlmişdi. Hacıbəyli yazırdı: "Yeni təşkil etdiyimiz Azərbaycan dövlətini, başqa mədəni millətlər və Sülh Konfransına toplanmış dövlətlər rəsmi surətdə tanımaqla misyonumuzun üç ay sonunda bitəcəyini zənn edirdik. Parisə gələr-gəlməz yenə "Azərbaycan" adında fransızca olaraq aylıq bir bülleten nəşr edərək, Avropa ictimaiyyətini məmləkət və millətimizə dair türlü məlumat verərək aydınlaşdırırdıq. Bu bülleteni 11 nüsxə çıxara bildik. Gərək biz və gərəkçə vətəndə qalanlarımız üç ay müddətin uzanması sonucunda günləri çox uzun görürdük. Bilmirdik ki, bir çoxumuz gözəl vətənimizi bir daha görməyəcəyik".

C.Hacıbəyliyə görə, ancaq ümidlərinin, gözəlliklərinin əksinə olaraq Rusiyadan gələn qara dəlçə torpağımızı silib süpürmüşdü. Hacıbəyli yazırdı: "Nəcis Azərbaycan Türk milləti yabançı bir düşmən əlinə keçdi. 27 nisan faciəsinin təbii nəticəsi gələcək Azərbaycan tarixində qara bir səhifə tutacaq. O faciənin təhlilinə vətəndə başlamaq üzrə indilik açıq yaramız qurdalamağı özümüzə rəva görmədiyimizdən sükut edirik. Məqsədimiz milli birliyi qurmaqdır və birlik mühacirətdə başlamaqdır. Bütün azərbaycanlıları istisnasız olaraq bu bu birliyə dəvət edirik".

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur